

Гончаренко М.Л.

ІНВЕСТИЦІЇ У ВИЩІЙ ОСВІТІ: ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ

Стаття присвячена питанням інвестування сфери вищої освіти в рамках стратегії її реформування. В останні роки спостерігалось зниження бюджетних асигнувань в цю сферу та зменшення притоку коштів від індивідуальних інвесторів. Основним питанням в притягненні інвестиційних коштів є їх окупність та позитивний ефект, який отримує кожний з інвесторів та національна економіка в цілому. Тому на рівні держави необхідною є оцінка приросту валового внутрішнього продукту, національного доходу і позитивних соціальних екстерналій, які спостерігаються від отримання освіти членами суспільства. На рівні індивідуальних інвесторів рішення про інвестиції приймається на основі оцінки майбутніх доходів і співставлення їх з витратами. Це можливо тільки при несумнівному застосуванні отриманих знань і навичок на ринку праці, який на даний час демонструє наявні диспропорції попиту і пропозиції.

Ключові слова: вища освіта, інвестор, інвестиції, інвестиційний процес, інвестиційна привабливість.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки в Україні питання функціонування, фінансування та розвитку вищої освіти відносяться до пріоритетних напрямків соціально-економічної політики держави, формуючи нову реальність у відносинах сфери освітніх послуг. Знання поступово стають одним із самих затребуваних ресурсів суспільства. При цьому організація системи надання послуг з отримання цих знань потребує капіталовкладень як на короткостроковій, так і довгострокових засадах. Тому досить актуальною є на цей час проблема притягнення інвестицій у цю сферу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інвестування вищої освіти та окупності інвестованого капіталу піднімались ще в СРСР відомим вченим С. Струмлініним [1]; за кордоном були створені роботи Г. Беккера [2], Шульца Т. [11]. Зараз дослідженням цих питань присвячено багато праць вітчизняних вчених, серед яких О. А. Грішнова [3], О. В. Захарова [4], І. С. Каленюк [5] та ін. У цих роботах зазвичай досліджуються інвестиції як джерело розвитку матеріально-технічної бази та інноваційної діяльності вищих навчальних закладів, а також вплив таких інвестицій на формування людського капіталу в державі. Проте з практичної точки зору існує потреба в узагальненні і подальшому розвитку науково-методичних основ інвестування в освітній сфері та розробці практичних рекомендацій щодо підвищення його ефективності з метою продуктивного розвитку освіти в Україні.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виявлення особливостей, сучасних тенденцій і проблем інвестування у вищу освіту та

визначення деяких шляхів активізації інвестиційної діяльності освітньої сфери.

Опис основного матеріалу дослідження. В рамках формування суспільства знань питання функціонування і розвитку освіти входять в перелік пріоритетних напрямків соціально-економічної та бюджетної політики країн. В такому суспільстві соціальний та економічний добробут країни визначається наукомісткими технологіями, інноваційною спрямованістю господарювання і рівнем наявного інтелектуального капіталу. Саме освіта, насамперед вища, має величезне значення для економічної могутності й інноваційності розвитку країни. Вища освіта здатна сформувати найважливіші ресурси – фахівців високої кваліфікації з сукупністю спеціалізованих знань та навичок. Це спонукає необхідність дослідження сутності й особливостей здійснення інвестицій у цю сферу.

В стратегії реформування вищої освіти в Україні зазначається, що «метою реформування є створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти, інтегрованої у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір. Реалізація стратегії розрахована на 2015-2020 роки» [6, с.10]. Україна, разом з іншими розвиненими країнами признає освіту соціально значимим благом, яке має сумісний характер споживання з високим рівнем виключності параметрів і якості споживання; значний об'єм і довгостроковий зовнішній ефект [7]. Надавання таких благ йде у різних комбінаціях державних і приватних структур.

Споживання послуг вищої освіти членами суспільства породжує певні екстерналії. Зовнішній екстернальний ефект вищої освіти є, безумовно, позитивним у вигляді підвищення освітнього рівня населення. Так, ще класик економічної теорії А. Сміт, звертаючись до

трактування суспільного багатства й визначаючи поняття основного капіталу суспільства, указав, що в числі інших елементів («статей») основний капітал складається із придбаних і корисних здатностей усіх членів суспільства. Це вимагає дійсних витрат, які являють собою основний капітал, який як би реалізується в особистості індивіда. Навчання ж ним було розглянуто як інвестиційний процес з існуючою проблемою оцінки ефективності інвестицій з погляду різних учасників цього процесу (учнів, батьків, суспільства в цілому). Такий підхід дозволив А. Сміту сформулювати чотири найважливіші висновки:

1. Поряд з речовими елементами (земля й машини), знання, уміння й навички членів суспільства також являють собою елементи капіталу.

2. З погляду економічного змісту витрати на навчання нічим не відрізняються від інвестицій в елементи основного капіталу – вони точно також припускають не тільки повне відшкодування витрат, але й одержання прибутку на весь обсяг інвестованого капіталу.

3. Придбані в ході навчання здатності, професійні вміння й навички не тільки становлять основний капітал їх власника – конкретної особистості, але і є складовою частиною багатства того суспільства, до якого ця особистість належить.

4. В зростанні знань, умінь і навичок об'єктивно зацікавлені як окремі працівники (для них це становить основу одержання більших доходів), так і суспільство в цілому, оскільки цим забезпечується виробництво й зростання вартості виробленої продукції [8].

Дослідження економічної природи й особливостей інвестицій в освіту з позиції розповсюджені у другій половині ХХ сторіччя теорії «людського капіталу» було здійснено у США на базі засновницьких робіт Т. Шульца і Г. Беккера [2]. Саме тоді була обґрунтована інвестиційна природа витрат на освіту і професійну підготовку працівників, а також розроблена методика аналізу витрат і віддачі в цій сфері інвестування. В основу такого аналізу покладено принцип порівняння витрачених на освіту і професійну підготовку ресурсів з величиною доходу, отриманого індивідами в результаті одержання освіти. Ці дослідження дозволили сформулювати суспільне усвідомлення того, що високий рівень освіти й професійної підготовки є одним зі значимих факторів економічного зростання.

Зараз в сучасній економічній літературі широко обговорюється поняття освітніх екстерналій, згідно з яким індивідуальні вигоди від освіти не можуть бути обмежені рівнем кожного індивіда, але «легко переливаються до

других, наростаючи на високо агрегованих рівнях, особливо макроекономічному» [9, с. 223]. При цьому індивідуальні інвестиції можуть мати зовнішні соціальні наслідки, які, в свою чергу, формують економічні вигоди. Наприклад, більш високий рівень освіти населення передбачає краще здоров'я, сімейність, більш низьку злочинність, краще природне оточення, громадське співробітництво і єдність. Як слідство, інвестиції в освіту доцільно завжди розглядати за трьома основними рівнями управління: на рівні особистості, мікроекономічному й макроекономічному; також за галузями економіки (мезорівень) та регіонами країни. Відповідно до цих основних рівнів інвестування розрізняють рівні інвестиційного впливу на економічне зростання: індивідуальне, корпоративне і національне. Але відправною точкою відліку економічних вигід є все ж індивідуальний рівень, який може визначати кількісний і якісний розвиток корпоративного, регіонального й національного господарювання [4].

Поряд з визначенням різних рівнів впливу від інвестування освіти, її слід ще розглядати з різних точок зору громадського впливу. Так, з соціально-культурної точки зору освітня діяльність здатна «транслювати» майбутнім поколінням цінності та культурні надбання даного суспільства, формуючи вірне поняття про цілі державного розвитку, його цінності та принципи діяльності. Все це знижує ризики виникнення політичних і соціальних конфліктів. З економічної точки зору, особи, які отримали вищу освіту, мають вищу продуктивність праці, здатні до позитивних інноваційних змін і подальшого інтелектуального росту. Ефект від цих подій можуть отримувати як окремі роботодавці, так і все суспільство.

Особливість процесу інвестування вищої освіти відображається в її джерелах фінансування як з боку держави, так і приватних осіб. Диверсифікація джерел фінансування вищих навчальних закладів означає підтримку державною владою, юридичними і фізичними особами цієї сфери діяльності. Про це говорить динаміка чисельності студентів в нашій країні за джерелами фінансування навчання, яку приведено в табл. 1.

Як видно з даних табл. 1, чисельність студентів ВНЗ всіх рівнів акредитації в Україні за п'ятирічний період зменшилась більш ніж на 700 тис. осіб. Це може бути обумовлено цілою низкою подій: наростанням загальних кризових явищ в економіці, слабкістю зв'язку ВНЗ з потенційними роботодавцями та наявністю диспропорцій на ринку праці, негативними демографічними тенденціями, відсутністю достатньої кількості конкурентоспроможних

освітніх послуг і продуктів. Але при цьому доля студентів, які навчаються за державний рахунок, збільшилась на 7,3 %, а доля тих, хто вкладає у вищу освіту власні кошти зменшилась на 7,5 %.

Причинами такої динаміки, вірогідно, є зниження вмотивованості приватних осіб до отримання вищої освіти, а також кардинальне зменшення реальних доходів населення.

Таблиця 1

Чисельність студентів ВНЗ за джерелами фінансування їх навчання*

	ВНЗ I - IV рівнів акредитації			
	2010/11 навч. р.	2014/15 навч. р.	Зміна за період	
			абсолютна	відносна, %
Всього студентів, осіб	2418111	1689226	-728885	-30,14
у тому числі навчаються за рахунок:				
- державного і місцевих бюджетів	1017402	833241	-184161	-18,1
- органів державної влади, юридичних осіб	8624	10370	1746	20,25
- фізичних осіб	1392085	845615	-546470	-39,26
Питома вага студентів (%), які навчаються за рахунок:				
- державного і місцевих бюджетів	42,1	49,4	7,3	
- органів державної влади, юридичних осіб	0,4	0,6	0,2	
- фізичних осіб	57,5	50,0	-7,5	

*Розраховано автором за даними [10]

Інвестування вищої освіти слід завжди розглядати з точки зору того, яку долю ВВП держава спрямовує на розвиток цієї сфери, тому що саме за ці кошти в багатьох розвинених країнах світу відбувається відновлення матеріально-технічної бази навчальних закладів, їх розширення й диверсифікація послуг, а також інноваційний розвиток. Але видатки бюджету на вищу освіту в Україні знижувались. Так, у 2010 році вони склали 24998,4 млн грн, або 2,3 % ВВП, а в 2014 році – 20483 млн грн, що складає, 1,8 % ВВП [10, с. 3]. Це може пояснюватись загальною обмеженістю інвестиційних ресурсів держави, що унеможлиблює розширене фінансування цієї сфери. Така динаміка бюджетних витрат породжує проблему державного інвестування вищої освіти та її орієнтацію не на реальні потреби національного господарства, а на можливості бюджету даного року і затвержені пріоритети бюджетної політики.

В умовах зниження кількості бюджетних коштів у забезпеченні діяльності вищої освіти особливу важливість набуває постійне стимулювання приватних інвестицій і пошук додаткових джерел фінансування. Кошти окремих юридичних і фізичних осіб можуть бути суттєвим додатковим джерелом розвитку вищих навчальних закладів, одночасно впливаючи на господарство в цілому у вигляді підвищення рівня освіти в державі та породження інших позитивних екстернальних ефектів. Але при встановленій фіксованій оплаті за навчання для окремих фізичних осіб у ВНЗ якість, варіативність та інноваційність освітніх послуг визначається не постійними інвестиційними уливаннями, а наявним адміністративним керівництвом, його стратегією і тактикою

діяльності та особливістю функціонування даної установи в цілому.

При інвестуванні вищої освіти на всіх рівнях та всіма суб'єктами господарювання постає питання про доходність таких інвестицій. Так, повернення інвестованих коштів може здійснюватись:

- на рівні окремих приватних юридичних і фізичних осіб – у вигляді зростання прибутку і заробітної плати, підвищення соціального статусу особи;

- на рівні держави – у вигляді підвищення продуктивності праці, ВВП, НД, зростанні надходження податків у бюджет та спеціальні фонди, а також зниження потреби у соціальних трансфертах.

Основою активізації інвестування сфери освіти є вмотивованість потенційних інвесторів. На рівні держави це відображується у спрямованості бюджетних витрат з точки зору їх впливу на економічне зростання. З точки зору ж індивідуальних інвесторів це виглядає як цілеспрямований процес оцінки майбутніх вигід та їх співставлення з теперішніми витратами з ціллю отримання висновків про окупність коштів. Цей підрахунок відомий в економічній науці як метод «видатки – вигоди», який може застосовуватись всіма суб'єктами інвестування: індивідуумом, діловими одиницями та державою. При оцінці ефективності такого інвестування зіставляються інвестиційні витрати усіх видів з результатами (довгостроковими вигодами) у майбутньому. Тому треба визначити цінність майбутніх вигід, порівнявши їх із поточними витратами.

Таким чином, незалежно від того, як люди збираються використати свої фінансові кошти, вони будуть оцінювати теперішню вартість

(цінність) своїх майбутніх доходів, тобто коригувати цінність вигід під впливом часу, що є дисконтуванням майбутніх доходів [3].

Приватним інвестором розрахунки інвестиційної окупності здійснюються, головним чином на базі доходу, який визначається заробітною платою особи, яка отримала вищу освіту. Тому така вища освіта (спеціальність, рівень знань, вмінь та навичок) повинні «знайти себе» на ринку праці. Але до цього часу система вищої освіти орієнтувалася здебільшого на ринок освітніх послуг, явно недооцінюючи потреби ринку праці. Так, серед молодих спеціалістів, які отримали вищу освіту у 2014 році, лише 134399 отримали направлення на роботу, що складає 27,7 % від загальної кількості випускників [10, с. 84]; інші – повинні включатися в конкурентну боротьбу за отримання робочих місць на ринку праці і, відповідно, за право отримання доходу. Тому сучасні економісти, які досліджували ризики сфери вищої освіти, відмічають «значні диспропорції ринку праці – безробіття серед висококваліфікованих працівників і низький рівень оплати праці» [5, с. 72]. І перша, і друга причина частково пояснюють зниження рівня вмотивованості приватних осіб до інвестування, так як вірогідність того, що отримані знання і вміння не знайдуть застосування на національному ринку праці та не будуть втілені в підвищеному рівні доходів, постійно зростає.

Другим стримуючим мотивом у процесі індивідуального інвестування є відсутність чіткого взаємозв'язку між освітньою підготовкою фахівця, його рівнем знань та розміром заробітної плати. Наявність диплома про вищу освіту не гарантує свідомо великих доходів та бажаних посад. Тому стратегія розвитку освіти відмічає одну з основних проблем вищої освіти: «брак механізмів взаємодії вищої школи з ринком праці» [6, с. 33]. Цю проблему можна вирішити шляхом покращення зв'язку закладів вищої освіти з бізнесом; зміни концепції забезпечення якості вищої освіти, що має супроводжуватися маркетинговими дослідженнями динаміки попиту на ринку праці; підняття вимог до актуальності знань випускників та посилення їх практичної підготовки.

По аналогії з європейською практикою, широке поширення повинні одержати договори соціального партнерства, у рамках яких можлива організація практики, наступного працевлаштування студентів, матеріально-технічного забезпечення вищих навчальних закладів, формування спеціальних освітніх програм. Праця в такому тісному зв'язку здатна принести вигоди в майбутньому для обох сторін.

ВНЗ можуть підвищити свій імідж шляхом залучення абітурієнтів, а роботодавці – одержати фахівців з високим рівнем знань і затребуваних вмінь.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Інвестування вищої освіти можливе при підвищенні привабливості цієї сфери для довгострокових фінансових вкладень з метою одержання вигід у майбутньому. Для розвитку цього процесу потрібна наявність:

- інвесторів, зацікавлених в здійсненні витрат у формі довгострокових вкладень;
- фінансових ресурсів, які можуть бути розміщені з певною долею ризику;
- отримання доходу в результаті фінансових вкладень;
- досягнення позитивного соціального ефекту від інвестицій.

Вища освіта при розширеному інвестуванні здатна забезпечити зростання економіки країни не тільки за рахунок підвищення продуктивності праці й появи інноваційних технологій, але й за рахунок мультиплікативного ефекту від зміни якості життя та нових потреб індивідів. До того ж безсумнівною є наявність позитивного екстернального ефекту від отримання вищої освіти членами суспільства.

Позитивний ефект та віддача від отримання освіти для кожного з інвесторів виражається різними індикаторами, але спільною є проблема окупності вкладених коштів. Для її вирішення особи, які отримали вищу освіту повинні втілити свої знання, отримані вміння й навички на практиці. Тому потрібно налагодити конкретний та постійний шлях взаємодії ВНЗ з потенційними роботодавцями і бізнес-структурами при одночасному підвищенні якості освітніх послуг для подолання диспропорцій між попитом і пропозицією спеціалістів на ринку праці. Держава повинна визначити важелі впливу на ситуацію дисбалансу між системою вищої освіти й потребами ринку праці, яка може призвести до знецінювання інвестиційних вкладень.

Подальші дослідження можуть концентруватися на вирішенні складних завдань забезпечення ефективного функціонування вищої освіти за умов обмежених ресурсів при різкому скороченні державного фінансування. Також необхідною є конкретизація розрахунків економічних аспектів віддачі від витрат на освіту у окремих осіб, що дозволить зрозуміти чіткі механізми мотивації приватних інвестицій у цю сферу в тій економічній ситуації, що склалася в Україні на даний час.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Струмилин С. Г. Хозяйственное значение народного образования / С. Г. Струмилин. – М.; Л.: Экон. жизнь, 1924. – 63 с.
2. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход / Г. С. Беккер; избр. тр. по экон. теории. – М. : ГУ-ВШЭ, 2003. – 672 с.
3. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підручник / О. А. Грішнова. – 5-те вид., оновлене. – К. : Знання, 2011. – 390 с.
4. Захарова О. В. Теоретичні основи дослідження вмотивованості суб'єктів інвестування у людський капітал / О. В. Захарова, В. В. Колобова // Економічний аналіз. – Т. 17, № 1. – 2014. – С. 51–58.
5. Каленюк І. С. Сучасні ризики розвитку вищої освіти в Україні / І. С. Каленюк, О. В. Куклін, В. А. Ямковий // Економіка України. – 2015. – № 2. – С. 70–83.
6. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reforms.in.ua/sites/default/files/imce/strategiya_reformuvannya_vyshchoyi_osvity_2.0.pdf
7. Восколович Н. А. Экономика, организация и управление общественным сектором / Н.А. Восколович, Е.Н. Жильцов, С. Д. Еникеева. – М.: Юнити-Дана, 2008. – 463 с.
8. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Электронный ресурс] / А. Смит ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1962. – 654 с. – Режим доступа : <http://www.bibliotekar.ru/adam-smit/index.htm>
9. Корицкий А. В. Человеческий капитал как фактор экономического роста регионов России : монография / А. В. Корицкий; науч. ред. Т. В. Григорова; Сибирский гос. ун-т потребительской кооперации. – Новосибирск, 2010. – 368с.
10. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року: Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 169 с.
11. Schultz R. W. Education and Economic Growth / R. W. Schultz // Social Forces, Influencing American Education / edited by N. B. Henri ; National Society for the Study of Education. – Chicago: University of Chicago Press, 1961. – P. 46–88.

REFERENCES

1. Strumilin, S.G. (1924). Khozyaystvennoye znacheniye narodnogo obrazovaniya [The economic value of public education]. Moskva, Leningrad: Ekonomicheskaya zhizn [in Soviet Union].
2. Bekker, G.S. (2003). Chelovecheskoye povedeniye: ekonomicheskiy podkhod [Human behaviour: economic approach.]. Moskva: GU-VSHE [in Russian].
3. Hrishnova, O.A. (2011). Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny [Labour economics and social and labour relations: textbook]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
4. Zakharova, O.V., & Kolobova, V.V. (2014). Teoretychni osnovy doslidzhennia vmontyovovanosti subiektiv investuvannya u lyudskiy kapital [The theoretical bases for research of motivation of subjects investing into human capital assets]. Ekonomichnyi analiz – Economic Analysis., vol. 17, no. 1, pp. 51-58.
5. Kaleniuk I.S., Kuklin, O.V. & Yamkovyi, V.A. (2015) Suchasni ryzyky rozvitku vyshchoi osvity v Ukraini [Current risks associated with higher education development in Ukraine.]. Ekonomika Ukrainy – Ukrainian Economics., no. 2, pp. 70-83.
6. Stratehiia reformuvannya vyshchoi osvity v Ukraini do 2020 roku [The strategy of reforming Ukrainian higher education till 2020.]. Retrieved from http://reforms.in.ua/sites/default/files/imce/strategiya_reformuvannya_vyshchoyi_osvity_2.0.pdf
7. Voskolovich, N.A., Zhiltsov, Ye.N. & Yenikeyeva, S.D. (2008). Ekonomika, organizatsiya i upravleniye obshchestvennym sektorom [Economics, organization and management of the public sector]. Moskva: Yuniti-Dana [in Russian].
8. Smit, A. (1962). Issledovaniye o prirode i prichinakh bogadstva narodov [An inquiry into the nature and sources of the nations` wealth.]. Moskva: Progress Retrieved from <http://www.bibliotekar.ru/adam-smit/index.htm> [in Russian].
9. Koritskiy, A.V. (2010). Chelovecheskiy capital kak factor ekonomicheskogo rosta regionov Rossii [Human capital assets as a factor of economic advance of Russian regions.]. Grigorova T.V. (ed.). Novosibirsk: Sibirskiy gosudarstvennyy universitet potrebitelskoy kooperatsii [in Russian].
10. Derzhavna sluzhba statistiki Ukrainy (2015). Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchych navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2014/15 navchalnogo roku. [Key activity indicators for higher educational establishments of Ukraine at the beginning of the academic year 2014/15.]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statistiki Ukrainy.
11. Schultz, R.W. (1961) Education and Economic Growth. Social Forces, Influencing American Education. Henri, N.B. (ed.). Chicago: National Society for the Study of Education, University of Chicago Press. pp. 46-88.

Одержано 12.03.2016 р.